

Стана Ристић

Институт за српски језик САНУ, Београд
stana.ristic@gmail.com

УДК 811.163.41'373
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2023.27.2.5>
оригинални научни рад
примљен 7. 3. 2023.
прихваћен за штампу 22. новембра 2023.

Ивана Лазић Коњик

Институт за српски језик САНУ, Београд
ivana.konjik@isj.sanu.ac.rs

КОНЦЕПТ ДРЖАВА У АСОЦИЈАТИВНОМ ПОЉУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

У раду се анализира концепт ДРЖАВА на материјалу асоцијативних речника српског језика. Анализа показује да говорници српског језика највећи значај придају просторним и социјалним аспектима појма, што одражава његову појмовну, енциклопедијску природу, док се конотативни, субјективни елементи реализују секундарно на основу вредновања и доживљаја овог појма од стране савремених носилаца српског језика.

Кључне речи: концепт ДРЖАВА, анкетни асоцијативни језички подаци, асоцијативно поље, српски језик.

The paper analyzes the concept of STATE based on the material of Serbian associative dictionaries. The analysis shows that the speakers of the Serbian language attach the greatest importance to the spatial and social aspects of the term, which reflects its notional, encyclopedic nature, while the connotative, subjective elements are realized secondarily based on the evaluation and experience of this term by the speakers of the Serbian language.

Keywords: concept of STATE, survey of associative language data, associative field, Serbian language.

1. Увод

Појам и концепт ДРЖАВА спада у социјалне, политичке и идеолошке појмове на основу чега се у сазнању говорника савременог српског језика умрежава са појмовима ДОМОВИНА/ОТАЏБИНА, НАРОД, НАЦИЈА и аутостереотипом СРБИ. У нашим досадашњим истраживањима, са когнитивнолингвистичког и социолошко-антрополошког аспекта, елементи српске језичке слике појма-концепта ДРЖАВА представљени су у стереотипу НАРОД и аутостереотипу СРБИ (Лазић Коњик, Ристић 2020, Ристић, Лазић Коњик 2016, Ристић, Лазић Коњик 2020: 89–138), као и у концепту ДОМОВИНА/ОТАЏБИНА како на системском речничком материјалу (Ristić, Lazić Konjik 2022), тако и на асоцијативном материјалу у анализи асоцијативног поља лексема *домовина* и *отаџбина* (Ристић 2022). Показано је да су наведени појмови друштвено-историјски

* Рад је финансиран од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору бр. 451-03-47/2023-01 од 17.01.2023. год. који је потписан са Институтом за српски језик САНУ у Београду.

условљени, и да у динамици непрекидних промена, узајамним утицајем релевантних концептуалних елемената, формирају заједничку концептосферу, која на синхронном плану указује на актуелну друштвену и историјску језичку слику одређене заједнице, а на дијахроном плану чува стабилне, националне концептуалне елементе и универзалне вредности.

У овом раду елементи концепта ДРЖАВА биће представљени на основу анализе асоцијативног поља (АП) лексеме *држава* као стимулуса из *Асоцијативног речника српског језика* (АРСЈ) и асоцијативно-вербалне мреже (АВМ) ове лексеме као реакције уз друге стимулусе из *Обратног асоцијативног речника српског језика* (ОАРСЈ). Материјал ова два речника пружа релевантне и dostatне податке за исцрпан опис асоцијативног сататуса лексеме *држава* и свакодневне језичке слике концепта ДРЖАВА, опис који ће бити упоредив са когнитивистичким и концептуалним описом лексеме *држава* на системском речничком материјалу, у систему њених синтагматских, парадигматских и хипонимских односа са другим лексемама у лексикону српског језика, на дефиницијама овог појма из приручника и енциклопедија, као и са концептом ДРЖАВА, реконструисаним на овом материјалу (Ристић, Лазич Коњик 2023). Истраживања у оба ова рада имају за циљ да се језичка слика појма-концепта ДРЖАВА у савременом српском језику представи са свих релевантних аспеката, постављених у досадашњој словенској концептографији и концептологији.

Појам ДРЖАВА спада у функционално ограничен, термилошки слој општег лексикона, чије се термилошко значење дефинише у енциклопедијама, док се конотативни, субјективни елементи његовог садржаја реализују секундарно у свакодневној употреби лексеме *држава* на основу вредновања и доживљаја овог појма од стране савремених носилаца српског језика. Због тога је укључивање анкетних података, у нашем случају добијених на основу асоцијативног теста, од изузетног значаја не само за реконструкцију концептуалног садржаја овог појма, него и за то да се на примеру концептуализације овог појма укаже на кључне разлике између термина „концепт” и „појам”, на чему се иначе, инсистира у концептологији и когнитивистици.²

2 У когнитивистици и концептологији истиче се да се кључне разлике између „концепта” и „појма” показују како на плану њиховог формирања и садржаја, тако и на плану њиховог доживљаја (рус. восприятия). Детаљније о значају разликовања ових појмова у наведеним областима и основним карактеристикама једног и другог термина говори се у раду О. П. Воробјове (Воробјева 2013: 10–37). Ауторка се у свом раду позива и на ставове значајних руских концептолога В. З. Демјанкова (нав. дело: Демјанков 2007: 27) и Ј. С. Степанова (нав. дело: Степанов 2007: 20). Према налазима ове ауторке, за В. З. Демјанкова концепт је рудиментарна истина (рус. *зачаточная*), за разлику од појма који се конструише: „О понятиях люди договариваются, конструируя их для того, чтобы “иметь общий язык” при обсуждении проблем. Концепты же существуют сами по себе, их люди реконструируют с той или иной степенью (не)уверенности, – отсюда диффуз-

2. Анализа концепта држава у АП лексеме држава

Представимо најпре речнички чланак лексеме држава из АРСЈ: држава Србија 72; земља 54; Југославија 47; народ 33; град 21; граница, заједница 20; нација 18; границе 13; председник 12; домовина, република, велика 11; институција, наша, пропала, распад 10; политика 9; право, закон 8; дом, мала, власт 7; Данска, Италија, Платон, сигурност 6; глупост, јединство, пропаст, територија, застава 5; демократија, моја, самосталност, савез, систем 4; целина, Европа, географска карта, главни град, Грчка, карта, место, националност, проблем, рат, слаба, страна, то сам ја, уређење, Устав, велико, живот 3; апарат, апстрактно, црква, континент, лоша, људи, Мађарска, монархија, независност, ништа, одвојеност, ограниченост, организација, отаџбина, покрајина, порез, скупштина, свет, установа, Војводина, врх, заговор 2; Африка, ала, Аристотел, Атина, Аустрија, аутономија, без граница, без уређења, без везе, бивша, болест, буџет, царина, цепање, country, чиновнички апарат, демократска, држати, држављанин, државни, државност, Душан, Египат, федерација, Француска, функција, геогр. карта, географија, географски, глад, грб, хијерархија, илузија, има их пуно, имагија, иностранство, исток, избори, извор, ја, јадан, једнакост, Југа, Југослав., камен, кавез, келераба, Кипар, Колумбо, корен, Коштуница, краљевина, круна, кутија, лаж, легло свега, лопов, лопови, лопта, лудница-(у), место на свету, мир, моја земља, моје, нациологија, народи, народност, наша мала, наше, не постоји, недођија, нема, нема је, Немачка, немање, непоштено, непријатељи, неслобода, нестабилна, несугласице, нешто несигурно, нешто што код нас не постоји, невоље, није земља, нова држава, одумире, огањ, ограничавање, ограничено, ограничење, окови, оквир, печат, планета, поље, права, правда, празно, пребивалиште, предмет, превазиђено, припадност, проблем јединства, пропада, пространство, рањена, расцепкана, раздвајање, разочарање, река, Република Српска, родбина, Ру-

нось, гипотетичность, размытость таких реконструкций” (нав. дело: Демьянков 2007: 27). Према истој ауторки за Ј. С. Степанова концепт као и појам фиксира опште и специфично својство постојећег ентитета, али се за разлику од појма он не одређује (рус. *не определяется*), него се преживљава (рус. *а переживается*), односно “включает в себя не только логические признаки, но и компоненты научных, психологических, авангардно-художественных, эмоциональных и бытовых явлений и ситуаций” (нав. дело: Степанов 2007: 20). О наведеној разлици в. и у Ristić, Lazić *Konjik* 2022: 81–82. Ми у овом раду концепт поимамо као основну јединицу сазнања у свести говорника једног језика у поимању предмета и појава из стварности, као језичку слику појма заједничку за све припаднике једне лингвокултуре, слику која се одражава у имену, номинату појма односно у лексеми као основној јединици лексичког система. Ова сложена когнитивна јединица на вербално-семантичком плану обухвата све релевантне језичке особине номината – лексеме: инваријантна значења реализовану у систему синтагматских и парадигматских односа са другим номинатима, лексемама, а на когнитивно-мотивационом плану субјективне и прагматичке елементе појма са аксиолошким – вредносним, емотивним и прагматичким елементима употребе лексеме у свакодневној језичкој комуникацији и у текстовима различитих функционалних стилова и жанрова. Термин концент има скоро вековну употребу у когнитивистичким и концептуалним језичким истраживањима. У овом истраживању не бавимо се теоријским питањима, него анализом богатог асоцијативног материјала са циљем да реконструирамо релевантне елементе комплексног садржаја концепта држава, као одраза језичке слике овог појма у српској лингвокултурној заједници.

сија, САД, савет, савршена, се распада, село, СФРЈ, сила, сиромашна, сиромаштво, скуп људи, слобода, Словени, слово д, смрди, Сократ, Србија и Ц. Гора, Србија и ЦГ, Србија и Црна Гора, СРЈ, српска држава, стабилност, стандард, становништво, сукоб, сукоби, суверена, сувереност, свака, Шешел, шта је то, Швајцарска, тоталитарна, творевина, у распаду, уоквирено, уређеност, уставност, утопија, војска, УУ, заблуда, заједница људи, заједничка, затворено, земља народа, зезнута компликација, журка 1; 800 (173, 484, 136) + 236 + 47 + 160

Бројеви на крају чланка представљају следеће податке: 800 – укупан број испитаника, 236 – укупан број различитих реакција, 47 – испитанике без одговора и 160 – одговоре са фреквенцијом 1. Сви ови подаци су индикативни за комуникативну језичку слику концепта ДРЖАВА која се испољава у АП и АВМ стимулуса, лексеме *држава*. На основу фреквенности различитих одговора и анализе асоцијативног материјала одредићемо хијерахијску организацију АП од центра ка периферији, имајући у виду да податак броја испитаника који нису дали одговор на стимулус указује на празна „бела” места у АВМ овог стимулуса.

2.1. Преглед АП по врстама речи – вербално-семантички план

Од укупног броја реакција, у највећем броју јављају се именице, како се и очекивало због утицаја морфологије именице-стимулуса (138), и то апелативне у облику леме, у ном. једнине 118, у ном. множине 10, у спојевима са придевима 6, у споју са присвојном заменицом 1 и три у форми именичких синтагми у ген. с предлогом *без* са фреквенцијом 1. На облике именице као реакције и на њихову учесталост у АП по правилу, осим морфологије, како је евидентно и у речничком чланку, утиче и семантика стимулуса, док род, број, апстрактност/конкретност именица као реакција нису условљени стимулусом (исп. Караулов 1993: 20–26), што је евидентно у паровима наведеног речничког чланка именице *држава*.

У АП јавља се много мањи број придева, 20 реакција. Два придева се јављају у неконгруентном облику: *државни*, *географски* 1, који са стимулусом *држава*, као и придев *јадан*, представљају потенцијалне синтагме, јер придеви и друге именске речи као реакције своје облике прилагођавају облицима (стимулуса исп. Караулов 1993: 26–30).

Глаголи, такође, немају посебних ограничења као реакције уз стимулусе именице, па се у АП јавља 30 реакција у форми реченице, осам реакција у функцији дефинисања самог појма, типа: *то сам ја* 3, *има их пуно, није земља* 1; једна реакција у форми питања *шта је то* (држава), а најчешће се јављају у облику одговора на подразумевано питање или у облику потенцијалних реченица: *легло свега, место на свету, проблем јединства, у распаду, зезнута компликација, нешто несигурно, нешто што код нас не постоји, скуп људи, заједница људи, земља народа* 1, али и невелики број самостално

употребљених глагола и то у презенту, прелазних глагола и једног у повратном облику: *не постоји, нема, нема је, пропада, смрди, се распада, одумире* 1 и у инфинитиву: *држати* 1.

У АП јављају се у малом броју заменице реакције, и то три присвојне заменице: *наша* 10, *моја* 4, *моје, наше* 1; две именичке заменице: лична *ја* 1, одрична *ништа* 2, једна општа: *свака* 1. Придевске заменице, као и придеви, као реакције слажу се са облицима стимулуса и образују са њима нормалне граматички правилне синтаксеме. Именичке заменице *ја* и *ништа* јављају се у пару у форми напоредне синтагме. У паровима са именицама као стимулусима, заменице реакције, како је до сада утврђено, реализују различите функције: присвојне заменице синтаксичко-прагматичку функцију присвајања или овладавања објектом; личне заменице реализују синтаксичку и ширу текстуалну оријентацију; неодређене заменице реализују когнитивну функцију идентификације објекта исказаног стимулусом (исп. Караулов 1993: 77–78). Велики број реакција у форми именских, конгруентних речи, синтагми и реченица, укупно 71, указује на висок степен граматикализације односа у пару стимулус – реакција и на уређеност АВМ одреднице, стимулуса *држава*.

У АП стимулуса лексеме *држава* не јављају се прилози као реакције, али се реализује седам предикатива, са неутралним значењем: *велико* 3, *апстрактно* 2, *уоквирено, затворено* 1, док предикативи са негативном оценом: *непоштено, ограничено, празно, превазиђено* 1, у концептуализацији појма ДРЖАВА уносе аксиолошке и емотивне компоненте, умрежавајући га у заједничку концептосферу са концептом ОТАЏБИНА/ДОМОВИНА.³

У АП јавља се и већи број онима, реакција које припадају енциклопедијској сфери појма ДРЖАВА: 11 назива наше садашње и бивших држава, односно уже схваћених државних територија, међу којима су најфреквентнији називи: *Србија* 72; *Југославија* 47, а остали називи, осим назива *Војводина* 2, јављају се на крајњој периферији АП са фреквенцијом 1: *Југа, Југослав., Република Српска, Србија и Ц. Гора, Србија и ЦГ, Србија и Црна Гора, СРЈ, СФРЈ*. Јавља се и већи број назива страних држава, неке на ближој периферији, као што су: *Данска, Италија* 6, *Европа, Грчка* 3, *Мађарска* 2, а неке на крајњој периферији: *Атина, Аустрија, Африка, Египат, Француска, Кипар, Немачка, Русија, САД, Швајцарска* 1. Од етника се јавља само реакција *Словени* 1, а од антропонима више реакција, и то у ближој периферији *Платон* 6 (Сократов ученик и Аристотелов учитељ, аутор класичног дела *Држава*), а у даљој периферији још два имена значајне тријаде грчких филозофа: *Со-*

3 Парови са предикативима наведеног типа представљају синтаксичке примитиве дисипативне структуре који паровима дају флукуативни устаљени карактер (исп. Караулов 1993: 79–95).

крат 1 и Аристотел 1; затим имена историјских личности из наше даље и ближе прошлости: заснивача великог српског царства Душан 1 и мање значајних личности из најновије историје: Коштуница, Шешел 1, као и прецедентна личност из светске прошлости Колумбо 1.

Међу асоцијатима су и 3 реакције са графемском мотивацијом: *country*, *лудница-(у)*, *YU* 1, као и познате скраћенице: *СФРЈ* (Социјалистичка Федеративна Република Југославија), *СРЈ* (Социјалистичка Република Југославија), *САД* (Сједињене Америчке Државе) 1 и један дефиницијски асоцијат, историзам: *држава* → *то сам ја* 3, експликација која се приписује француском краљу Лују XIV из 18. века. Асоцијати са графемском мотивацијом реализују се на прагматичком нивоу АВМ, а прецедентни асоцијат историзам на когнитивно-мотивационом нивоу.

У даљој периферији реализују се и фрагменти неколиких творбених гнезда:⁴ *државни*, *држављанин*, *државност*; *географија*, *географски*; *ограничавање*, *ограничење*, *ограничено*; *суверена*, *сувереност* 1, као одраз морфолошко-деривационог језичког плана.

2.2. Преглед односа у пару стимулус – реакција на сва три језичка нивоа – организација АП

Језгро АП. Језгро АП стимулуса *држава* чине рекације са високом фреквенцијом од 72 до 6. Фреквенцију преко тридесет имају четири именичке реакције, два хоронима и два апелатива: *Србија* 72, *земља* 54, *Југославија* 47 и *народ* 33, које, као енциклопедијски елементи, чине просторну, социјалну, националну и друштвено-историјску базу, језгро АП термина – концепта држава.⁵ Најфреквентнији асоцијати *СРБИЈА*, *ЗЕМЉА* и *НАРОД* показују да је основни савремени профил српске државе национални, тзв. национална држава *СРБИЈА*, јер се асоцијат *СРБИЈА* појављује као најфреквентнији одговор, и поред тога што у време када је вршено анкетирање 2002/2003, СРБИЈА НИЈЕ ПОСТОЈАЛА КАО ДРЖАВА ПОД ТИМ ИМЕНЕМ, НЕГО ЈЕ СРБИЈА КАО РЕПУБЛИКА БИЛА У ЗАЈЕДНИЧКОЈ ДРЖАВИ СА ЦРНОМ ГОРОМ ПОД ИМЕНЕМ САВЕЗНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА, СВЕ ДО ФЕБРУАРА 2003. ГОДИНЕ КАДА ЈЕ ДРЖАВНА ЗАЈЕДНИЦА ПРЕИМЕНОВАНА У СРБИЈА И ЦРНА ГОРА. Физички и друштвени аспект-

4 У анализираном АП јавља се мали број фрагмената творбеног гнезда на крајњој периферији АП у расутом дисипативном виду, пре свега деривати стимулуса *држава*, што је иначе карактеристично за реализацију творбе у АВМ, и како је до сада утврђено засновани су на правилу приближне аналогије и на неком изразитом обрасцу који се, иначе, у граматици најчешће јавља и захвата велики број деривата (Караулов 1993: 165–166). Опширније о творбеним структурама и њиховим улогама у АП и АВМ в. нав. дело: 139–172.

5 Осим језгра, у структури АП издваја се и центар и периферија. Центар АП представља прототипични асоцијат (исп. Пипер 2005: 14), у нашем случају то је хороним *Србија*, као и код концепта *домовина/отаџбина* (в. напомену 6 у Ристић 2022).

ТИ ДРЖАВЕ ИСТАКНУТИ СУ АСОЦИЈАТИМА *ЗЕМЉА*, КАО НАЦИОНАЛНА ТЕРИТОРИЈА КОЈУ НАСТАЉУЈЕ СТАНОВНИШТВО, И *НАРОД*. АСОЦИЈАТ *ЈУГОСЛАВИЈА* ОЧЕКИВАН ЈЕ КАО НАЗИВ ТАДА АКТУЕЛНЕ ДРЖАВЕ САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ. ОСТАЛИ АСОЦИЈАТИ СА ФРЕКВЕНЦИЈОМ ОД 30 ДО 7 ПРОШИРУЈУ ЈЕЗГРО ПОЉА. ТО СУ УГЛАВНОМ ИМЕНИЦЕ: *ГРАД* 21, *ГРАНИЦА*, *ЗАЈЕДНИЦА* 20, *НАЦИЈА* 18, *ГРАНИЦЕ* 13, *ПРЕДСЕДНИК* 12, *ДОМОВИНА*, *РЕПУБЛИКА* 11, *ИНСТИТУЦИЈА*, *РАСПАД* 10, *ПОЛИТИКА* 9, *ПРАВО*, *ЗАКОН* 8, *ДОМ*, *ВЛАСТ* 7; ДВА КВАНТИФИКАТИВНА ПРИДЕВА: *ВЕЛИКА* 11, *МАЛА* 7; ЈЕДНА ПРИСВОЈНА ЗАМЕНИЦА: *НАША* 10 И ЈЕДАН ГЛАГОЛ: *ПРОПАЛА* 10. ИМЕНИЧКЕ РЕАКЦИЈЕ ИЗ ЈЕЗГРА УКАЗУЈУ НА ЕНЦИКЛОПЕДИЈСКО-ОБЈЕКТИВНЕ АСПЕКТЕ КОНЦЕПТА ДРЖАВА, ПРОСТОРНЕ И ДРУШТВЕНО-АДМИНИСТРАТИВНЕ: *ГРАД* 21, *ГРАНИЦА*, *ЗАЈЕДНИЦА* 20, *НАЦИЈА* 18, *ГРАНИЦЕ* 13, КОЈИ ПОКАЗУЈУ ДА СЕ ПРОСТОР ДРЖАВЕ ПОИСТОВЕЋУЈЕ СА ДРЖАВНИМ ГРАНИЦАМА, А ДА СЕ ДРЖАВА ПЕРЦЕПИРА КАО НАЦИОНАЛНА ЗАЈЕДНИЦА, ТЈ. ЗАЈЕДНИЦА ГРАЂАНА СА ПОЛИТИЧКИМ И АДМИНИСТРАТИВНИМ ЦЕНТРОМ У (ГЛАВНОМ) ГРАДУ. РЕАКЦИЈЕ: *ПРЕДСЕДНИК* 12, *РЕПУБЛИКА* 11, *ИНСТИТУЦИЈА* 10, *ПОЛИТИКА* 9, *ПРАВО*, *ЗАКОН* 8, *ВЛАСТ* 7 ДОПУЊАВАЈУ ЈЕЗГРО ПОЛИТИЧКО-ПРАВНИМ АСПЕКТИМА. НАВЕДЕНЕ ЕЛЕМЕНТЕ ИЗ ПРОШИРЕНОГ ЈЕЗГРА НАЛАЗИМО У ЕНЦИКЛОПЕДИЈСКОЈ ДЕФИНИЦИЈИ ПОЈМА ДРЖАВА. ОСТАЛЕ РЕАКЦИЈЕ УНОСЕ У ЈЕЗГРО СУБЈЕКТИВНЕ АКСИОЛОШКЕ И ЕМОТИВНЕ ПАРАМЕТРЕ У КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈИ ПОЈМА ДРЖАВА, УМРЕЖАВАЈУЋИ ГА СА КОНЦЕПТИМА ДОМ И ДОМОВИНА, РЕАКЦИЈЕ *домовина* 11, *дом* 7, СА ЕЛЕМЕНТИМА ОПОЗИЦИЈЕ „свој – туђи” КОЈИ СУ ИСТАКНУТИ И РЕАКЦИЈОМ *наша* 10, ИЛИ ОПОЗИЦИЈЕ „велики – мали” КОЈА ЈЕ РЕАЛИЗОВАНА РЕАКЦИЈАМА: *велика* 11, *мала* 7, КАО И РЕАКЦИЈАМА СА НЕГАТИВНОМ ОЦЕНОМ: *пропала*, *распад* 10, КОЈЕ ОДРАЖАВАЈУ ПРИЛИКЕ У ТАДАШЊОЈ ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКОЈ СТВАРНОСТИ. БРОЈНИ ОДГОВОРИ ИЗ АП ЕКСПЛИЦИТНО ПОКАЗУЈУ ВРЕДНОСТИ СА КОЈИМА СЕ ПОВЕЗУЈЕ ПОЈАМ ДРЖАВА: *сувереност*, *независност*, *самосталност*, *јединство*, *уређеност*, *правичност*, *демократија*, *једнакост*, *стабилност*, *слобода*, *сигурност*, ДОК СЕ НЕКЕ ВРЕДНОСТИ ОТКРИВАЈУ НА ОСНОВУ ПРЕСУПОНИРАНИХ ОСОБИНА: *јединство* (<*цепане*, *проблем јединства*, *расцепкана*, *раздвајање*, *се распада*), *заштита интереса грађана* (*лопов*, *лопови*, *непоштено*, *непријатељи*), *слобода* (*неслобода*), *стабилност* (*нестабилна*), *слога* (*несугласице*), *сигурност* (*нешто несигурно*), *мир* (*сукоб*, *сукоби*), *демократичност* (*тоталитарна*), *стандард* (*сиромашна*, *стандард*); У ЈЕДНОМ БРОЈУ ОДГОВОРА ИСКАЗАНО ЈЕ НЕПОВЕРЕЊЕ У ДРЖАВУ КАО ОРГАНИЗАЦИЈУ ВЛАСТИ (*утопија*, *зблуда*, *везнута компликација*). СУБЈЕКТИВНИ АКСИОЛОШКИ И ЕМОТИВНИ ПАРАМЕТРИ ЈЕЗГРА АП НОМИНАТА *држава* ЗНАТНО ДОПРИНОСЕ ШИРЕЊУ ЊЕНОГ ПОЈМОВНОГ И КОНЦЕПТУАЛНОГ ПОЉА, УСЛОВЉАВАЈУЋИ НЕТЕРМИНОЛОШКУ УПОТРЕБУ ЛЕКСЕМЕ *држава* У ОПШТЕМ ЛЕКСИКОНУ, ШТО ЋЕ НАРОЧИТО ПОКАЗАТИ БРОЈНИ АСОЦИЈАТИ КОЈИ ОРГАНИЗУЈУ ПЕРИФЕРИЈУ ЊЕНОГ АП. У ЈЕЗГРУ СУ КАО РЕАКЦИЈЕ РЕАЛИЗОВАНИ СВИ ГЛАВНИ ЛЕКСИЧКИ ЕКСПОНЕНТИ – ДИФИНИЈЕНСИ КОЈИМА СЕ ОПИСУЈЕ ПОЈАМ ДРЖАВА, И ТО ЛЕКСЕМЕ СА ИДЕНТИФИКАЦИОНОМ СЕМОМ

у чијој позицији се јавља хипероним (или више њих зависно од контекста и начина дефинисања), у нашем случају то су лексеме: *земља* 54, *институција* 10; лексеме са диференцијалним семама којима се истичу критеријална обележја појма, просторна: *граница* 20, *границе* 13, социјална: *народ* 33, *заједница* 20, *нација* 18, државно уређење: *република* 1 и законска/правна регулатива: *право*, *закон* 8.

Ближа периферија. Следеће реакције стимулуса *држава* са нижом фреквенцијом од 6 до 2 организују ближу периферију њеног АП, али и оне, као и реакције из његовог језгра, представљају лексичке експоненте – дефијенсе, којима се може дефинисати или проширити дефиниција појма, јер указују на релевантне сазнајне денотативне, објективне енциклопедијске компоненте односно на идентификациона и критеријска обележја појма ДРЖАВА, употребљавајући његове просторне аспекте: *територија* 5, *целина*, *место* 3, *покрајина* 2, и метонимијски: *географска карта*, *карта* 3 и друштвено-политичке, административне и социјалне аспекте: *јединство* 5, *демократија*, *самосталност*, *савез*, *систем* 4, *националност*, *уређење*, *Устав* 3, *апарат*, *људи*, *монархија*, *независност*, *одвојеност*, *ограниченост*, *организација*, *скупштина*, *затвор*, *порез* 2; указујући на његову локациону одређеност: *Европа* 3, *континент*, *Војводина* 2; на симболичку вредност: *застава* 5 и на духовне, културне, институционалне вредности: *главни град* 3, *црква*, *установа* 2. Ближој периферији по фреквенцији припадају и реакције са конотативним, субјективним аксиолошким и емотивним компонентама, и то са позитивним конотацијама: *сигурност* 6, *моја* 4, *страна*, *живот* 3, *отаџбина* 2, или негативним конотацијама: *глупост*, *пропаст* 5, *проблем*, *рат*, *слаба* 3, *ништа* 2. Неутрално значење, осим асоцијата: *апстрактно* 2, имају и асоцијати који указују на просторне аспекте, засноване на опозицији „свој – туђи”: *Данска*, *Италија* 6, *Европа*, *Грчка* 3, *Мађарска*, *свет* 2. Реакција *Платон* 6 са прецедентним предзнаком, заједно са реакцијама које имају симболичку вредност, представљају когнитивно-мотивациони ниво АВМ стимулуса *држава*.

Даљу периферију АП стимулуса *држава* организују асоцијати са фреквенцијом 1, међу којима су најбројнији они који указују на друштвено-политичке и организационе аспекте, односно на критеријална обележја појма ДРЖАВА, у смислу заједништва: *заједница људи*, *земља народа*, *народи*, *народност*, *скуп људи*, *становништво*; уређености и систем владавине: *демократска*, *краљевина*, *аутономија*, *федерација*, *творевина*, *једнакост*, *хијерархија*, *избори*, *савет*; функционалности: *функција*, *чиновнички апарат*, *војска*; статуса њених припадника: *држављанин*, *државни*, *државност*; националне припадности: *српска држава*, *Република Српска*, асоцијати преко којих се концепт ДРЖАВА умрежава са концептом ДОМОВИНА у смислу „на-

ционална домовина, отаџбина”); затим ширу народну припадност заједнице асоцијат *Словени*, који се може схватити као класификациона компонента, која појам ДРЖАВА на енциклопедијском плану сврстава међу словенске државе или као прецедент идеала из прошлих времена за заједничком државом свих Словена, који се под називом панславизам појавио у виду покрета за уједињење културног и језичког простора свих Словена. На когнитивно-мотивационом плану овај појам се реализује и као вишенационална држава из непосредне прошлости: *Југа, Југослав., СФРЈ* која се у концепту домовина реализује као „државна домовина”. У овом делу АП реализују се и економски аспекти концепта: *буџет, царина, глад, стандард*.

На просторне и локацијске аспекте указују асоцијати: *пространство, без граница, исток, место на свету, планета*, и у метонимијском смислу: *географ. карта, географија, географски*, као и асоцијати засновани на опозицији „ми – они”: *Африка, Аустрија, Египат, Француска, Кипар, Немачка, Русија, САД, Швајцарска, свака, има их пуно, иностранство*, или прецедентни асоцијат античке грчке државе: *Атина*, као идеал државне уређености засноване на демократији, владавини народа. На историјске аспекте указују асоцијати: *бивша, нова држава*.

На прагматичком и когнитивно-мотивационом нивоу периферију АП организују бројни аксиолошки асоцијати негативне оцене: *без уређења, без везе, цепање, илузија, јадан, кавез, лаж, легло свега, лопов, лопови, не постоји, недођија, нема, нема је, немање, непоштено, непријатељи, неслобода, нестабилна, несугласице, нешто несигурно, нешто што код нас не постоји, невоље, није земља, одумире, огањ, ограничавање, ограничено, ограничење, окови, оквир, празно, превазиђено, проблем јединства, пропада, рањена, расцепкана, раздвајање, разочарање, се распада, сиромашина, сиромаштво, смрди, сукоб, сукоби, тоталитарна, у распаду, утопија, заблуда, затворено, зезнута компликација*; и мањи број асоцијата позитивне оцене: *мир, моја земља, моје, наша мала, наше, права, правда, пребивалиште, припадност, родбина, савршена, сила, слобода, стабилност, суверена, сувереност, уоквирено, уређеност, уставност, заједничка*, као и асоцијати са експресивним ефектима, графемско-фонетска мотивација: *country, држати, имагија, лудница(-уи), нациологија, слово д, УУ*. Когнитивни ниво АВМ употпуњују асоцијати симболичке вредности: *грб, круна, печат* и прецеденти називи наше државе из ближе прошлости: *Србија и Ц. Гора, Србија и ЦГ, Србија и Црна Гора, СРЈ*, као и антропоними, значајна личност из српске далеке прошлости (цар) *Душан*, и мање значајне личности из ближе националне прошлости: *Коштуница, Шешел*; затим значајна имена из светске филозофије и историје: *Аристотел, Сократ, Колумбо*. На комуникативно-прагматичком нивоу периферија АП маркирана је личносним ставом према држави са асоцијатом *ја* који у пару

са стимулусом организује напоредну двосмерну синтагму: *држава* → *ја* (→ *и ја* или *ја и држава*), односно на когнитивно-мотивационом плану потенцијалну реченицу, наведени историзам, *држава* → *ја* (→ *то сам ја*); а затим и са асоцијатом у форми упитне реченице *шта је то*, који имплицира дијалошку ситуацију у којој запитани појединац, личност, показује неразумевање појма задатог стимулусом *држава*, па очекује одговор.⁶

2.3. Закључак

2.3.1 Организација асоцијативног поља стимулуса-лексема *држава*. Урађена анализа показује да је хијерархијска уређеност АП стимулуса *држава* прилично замућена јер су границе између издвојених делова условно постављене како у погледу фреквенције асоцијата тако и у смислу елемената концептуалног садржаја. Већина асоцијата, без обзира на фреквенцију, представља елементе базичног енциклопедијског садржаја појма ДРЖАВА, за разлику од његовог еквивалента концепта *домовина/отаџбина*,⁷ чији се базични елементи заснивају на субјективним, конотативним – вредносним и емотивним елементима, што се опет може навести као илустративан пример разликовања термина „појам” и „концепт”, на чему се инсистира у когнитивистици и концептологији (в. нап. 1). На основу фреквенције асоцијата и њиховог денотативног и конотативног распореда у АП ипак је било могуће издвојити најуже језгро асоцијативног поља са најфреквентнијим асоцијатима: *земља* 54, *Југославија* 47 и *народ* 33 и са центром, прототипичним асоцијатом *Србија* 72; затим проширено језгро са мање фреквентним асоцијатима: *град* 21, *граница* 20 (*границе* 13), *заједница* 20, *нација* 18, *председник* 12, *домовина* 11, *република* 11, као и ближе и даљу периферију са асоцијатима мање фреквенције.

2.3.1. Језичка слика концепта *држава* у АП стимулуса-лексема *држава*. Анализа АП стимулуса-лексема *држава* показала је да су бројне реакције испитаника, иако недовољно издиференциране у деловима АП, довољно јасне у погледу реализације заједничких објективних, денотативних и субјективних, конотативних елемената садржаја појма-концепта *држава*, на основу чега смо реконструисали језичку слику овог појма. У свакодневном, уобичајеном поимању државе, савремени говорници српског језика овај појам изједначавају са појмом *домовине*, националне *домовине* на коју указује најфреквент-

6 У даљој периферији АП реализују се асоцијати који не успостављају смисаону везу са стимулусом: *ала*, *болест*, *извор*, *камен*, *келераба*, *корен*, *кутија*, *лопта*, *поље*, *предмет*, *река*, *село*, *журка*.

7 О језичкој слици концепта *домовина/отаџбина* на системском речничком материјалу в. Ristić, Lazić Konjik 2022, а на асоцијативном материјалу у анализи асоцијативног поља лексема *домовина* и *отаџбина* в. Ристић 2022.

нији асоцијат *Србија* 72, или државне, вишенационалне домовине изражене асоцијатом *Југославија* 47, па и асоцијатом *домовина* 11, неутралним у погледу националног обележја. У оба случаја појам држава одређује се просторним аспектима: *земља* 54, *граница* 20 (*границе* 13), и социјалним аспектима у виду друштвено-административних и политичко-правних категорија, на што указују асоцијати: *народ* 33, *заједница* 20, *нација* 18; *град* 21, *председник* 12, *република* 11, који указују на појмовну, енциклопедијску природу лексеме – номината *држава* и појма држава.⁸ Тако је у објективном, денотативном смислу за говорнике српског језика: Држава земља Србија или Југославија са одређеним границама; то је заједница српског народа или вишенационална заједница, са републиканским уређењем на челу са председником и са главним градом као административним центром. За државу се у конотативном смислу везују високе друштвене и моралне вредности (*сувереност, независност, самосталност, јединство, уређеност, правичност, демократија, једнакост, стабилност, слобода, сигурност*), али и негативно лично искуство испитаника у виду негативних вредносних и емотивних ставова (*пропадање, распад државе, раздор, неслога, лоповлук, ратови, сиромаштво, легло свега, огањ, окови, смрди*), због којег је пољуљано поверење у државу као друштвено-политичку организацију (*илузија, нешто што код нас не постоји, одумире, превазиђено, разочарање, утопија, заблуда*). Наведени објективни – денотативни и субјективни – конотативни аксиолошки и емотивни параметри у АВМ стимулуса *држава* одражавају концептуализацију појма држава и њену језичку слику, која на синхронном плану носи карактеристична обележја одређеног историјског раздобља (2002/2003, времена спровођења асоцијативног теста) и његових друштвено-политичких културних и економских прилика (нестабилне државне творевине, културна и економска криза, сиромаштво, инфлација, актуелни процеси транзиције и глобализација), а на конотативном плану указује на реалну, негативну и идеалну, позитивну слику овог појма, која се на основу заједничких параметара у сазнању говорника српског језика умрежава у заједничку концептосферу са блиским појмовима: *ДОМОВИНА/ОТАЏБИНА, НРОД, НАЦИЈА, ПОРОДИЦА* и *ДОМ*.

3. Концепт држава у АП других стимулуса

У другом делу рада представимо АВМ лексеме, номината *држава* у АП других стимулуса на основу материјала из ОАРСЈ, у којем се лексема *држава* као асоцијат јавља се високом укупном фреквенцијом – 1122 код 99 стимулуса.

8 Осим језгра, у структури АП издваја се и центар и периферија. Центар АП представља прототипични асоцијат (исп. Пипер 2005: 14), у нашем случају то је хороним *Србија*, као и код концепта *ДОМОВИНА/ОТАЏБИНА* (в. напомену 6 и Ристић 2022).

Речнички чланак асоцијата држава у ОАРСЈ:

држава* грб 121; Југославија 111; застава 77; федерација 71; моћна 68; Србија 67; патриотизам 53; порез 41; Канада 40; унија 39; Немачка 35; нација 27; отаџбина 26; политика 23; националиста, независни 19; без пореза, демократија 18; родољуб 16; Црна Гора 15; санкције 13; америчка 12; режим 11; избори, приватизација 10; национализам 9; криминал, мито 7; југословенски, људска права, ослободити, реформе, војници 6; невладин, порекло, завера 5; банака, непријатељ, уједињени 4; јужна, партија, терор, виза 3; Хрвати, механизам, моћан, орган, отпор, присила, ред, Руси, слога, темељ, Тито, унутра, влас, војник 2; Балкан, Бошњаци, Црногорци, Европа, историја, јача, јединствен, јединство, Јевреји, језик, капиталиста, кнез Лазар, конфликт, летаргија, лоше је, Милош Обилић, Милошевић, неповерење, несигурност, огорченост, огранак, огроман, они, ослободити се, ослобођен, плав, приход, родбина, руски, савремен, скупштина, слобода, споља, српски, шкрипати, титоизам, толеранција, транспарентност, Вашингтон, велик, више, запад 1; 1122+99.

Први број на крају чланка 1122 показује укупну фреквенцију појављивања асоцијата држава у АП других стимулуса, други 99 број стимулуса код који се јавља асоцијат држава, а звездица поред одренице означава да је држава задата и као стимулус у АРСЈ.

3.1 Лексема држава као реакција у АП других стимулуса

Асоцијат држава у језгру АП других стимулуса. Са високом фреквенцијом, преко 100, номинат држава се јавља у центру језгра АП два стимулуса на основу когнитивно-мотивационе везе у паровима, код стимулуса грб 121, као значајног државног симбола, и код стимулуса Југославија 111, као назива заједничке вишенационалне државе из недавне прошлости. Са нижом фреквенцијом од 100 до 50, асоцијат држава јавља се у језгру пет стимулуса на основу денотативне везе са стимулусима федерација 71 и Србија 67, и когнитивно-мотивационе, симболичне вредности са стимулусом застава 77, као битних друштвено-политичких и националних критеријалних обележја, у првом случају уређености вишенационалне државе, а у другом случају формирања националне српске државе. У језгру АП асоцијат држава јавља се у паровима са стимулусима моћна 68 и патриотизам 53, на основу аксиолошко-емотивних параметара прагматичког нивоа.

Са фреквенцијом од 40 до 10 асоцијат држава јавља се у ближој периферији АП код 17 стимулуса. Односи у паровима на свим нивоима АВМ засновани су на различитим параметарима, денотативним: у пару са стимулусом нација 27, у смислу битних друштвено-историјских, социјалних и политичких критеријалних обележја појма држава; у паровима са стимулусима унија 39, демократија 18, режим 11, избори 10, у смислу организације уређености (вишенационалне) државе, њеног режима, власти и сл.; у пару са стимулусом политика 23 у смислу јавног деловања; затим на економ-

ским параметрима у паровима са стимулусима *порез* 41, *без пореза* 18, *приватизација* 10, у смислу прописаних обавеза грађана према држави и типа својине; друштвено-економским параметрима у паровима са стимулусима: *независни* 19, *санкције* 13, у смислу односа са другим државама. На прагматичком нивоу односи у паровима у ближој периферији засновани су на емотивно-аксиолошким параметрима, углавном позитивним, као у паровима са стимулусима *отаџбина* 26 и *родољуб* 16, али и неутралним или негативним са стимулусом *националиста* 19. Односи у паровима засновани су и на опозицији „свој – туђи” у паровима са стимулусима *Канада* 40, *Немачка* 35 и *америчка* 12, док је веза у пару са стимулусом *Црна Гора* 15 заснована на друштвено-историјским параметрима државне заједнице са Црном Гором у недавној прошлости.

У даљој периферији са фреквенцијом од 10 до 2 асоцијат *држава* јавља се у паровима са 32 стимулуса, при чему су односи у паровима, као и у претходним случајевима, засновани на различитим денотативним и конотативним параметрима. Денотативни параметри указују на битна критеријска обележја појма ДРЖАВА у погледу њене, државне и политичке уређености и регулисања права и обавеза њених грађана, као у паровима са стимулусима: *људска права* 8, *војници*, *југословенски*, *ослободити*, *реформе* 6, *невладин* 5, *уједињени* 4, *партија* 3, *војник*, *орган*, *ред*, *слога*, *темељ*, *власт* 2; односа са другим народима и државама: *виза* 3, *Хрвати* 2, *Руси* 2. Конотативним параметрима су углавном негативно вредноване одређене појаве у држави, што је евидентно у паровима са стимулусима: *национализам* 9, *криминал*, *мито* 7, *завера* 5, *банана* (држава), *непријатељ* 4, *терор* 3, *присила* 2, а у поједначним случајевима веза међу јединицама у пару заснована је на позитивној оцени: *моћан* 2, или је вредносно неутрална: *порекло* 5, *јужна* 3, *механизам*, *унутра*, *отпор* 2, или је, пак, прецедентно маркиран у АП стимулуса *Тито* 2.

У крајњој периферији са фреквенцијом 1 асоцијат *држава* јавља се у паровима са 43 стимулуса, при чему односи у паровима указују на секундарна денотативна и аксиолошко-емотивна обележја појма ДРЖАВА: друштвено-историјска и социјално-политичка: *историја*, *капиталиста*, *скупштина*, *титоизам*, *јединствен*, *јединство*, *ослободити се*, *ослобођен*, *слобода*, *толеранција*, *транспарентност*, *савремен*; национално-културне и симболичке вредности: *српски*, *језик*, *родбина*; вишенационални састав: *Бошњаци*, *Црногорци*, *Јевреји*; економска: *приход*, *јача*, *велик*, *више*, *огроман*; просторна, локациона: *огранак*, *Балкан*, *Европа*, *споља*; поларизација односа са другима: *запад*, *они*, *Вашигтон*, *руски*; прецедентне личности: *кнез Лазар*, *Милош Обилић*, *Милошевић* и негативне појаве и стања: *конфликт*, *летаргија*, *лоше је*, *неповерење*, *несигурност*, *огорченост*, *шкрипати*.

3.2. Пододреднице речничког чланка *држава* у ОАРСЈ

У оквиру речничког чланка **држава**, у виду пододредница, представљени су флективни и творбено-морфолошки облици асоцијата *држава* (његови падежни облици и синтагме са именицом *држава*), који у паровима са бројним стимулусима, али са нижом фреквенцијом, указују на висок степен граматиализације односа јединица у паровима и у АВМ.

Падежни облици номината *држава* у АВМ. Асоцијат *држава* у АП стимулуса јавља се у три, односно четири падежна облика једнине и множине.

Речнички чланак пододреднице, асоцијата **државе** у пару са стимулусима: *реформе* 5; *Балкан*, *Европа*, *федерација*, *приватизација*, *уједињени* 2; *демократија*, *испод*, *југ*, *Југославија*, *криминал*, *међународни*, *партија*, *порекло*, *темељ*, *унија* 1; 25+16.

Облик *државе* као асоцијат јавља се у паровима са 16 стимулуса и са укупном фреквенцијом 25. У пару са већином стимулуса наведени облик препознаје се као генитив једнине са посесивним значењем и у облику граматиализованих синтагми: *реформе* 5, *федерација*, *приватизација* 2, *демократија*, *криминал*, *партија*, *порекло*, *темељ*, *унија*, типа: *реформе*, *приватизација*, *темељ*, *криминал* и др. → *државе*; или потенцијалних синтагми, које се могу реконструисати у придевске синтагме пребацавањем генитивног облика асоцијата у придев, типа: *државне* → *реформе*, *приватизација*, *темељ*, *криминал* и др., у којима се, по аналогији, као основном правилу асоцијативне граматике, подразумева конгруенција придевских облика у погледу рода и броја са именицама.

У паровима са стимулусима *испод*, *југ* 1 генитив реализује месно и просторно значење: *испод*, *југ* → *државе*, а у паровима са стимулусима *Балкан*, *Европа*, *уједињени* 2, *Југославија*, *међународни* 1, облик *државе* поима се као номинатив множине, који са наведеним стимулусима реализује потенцијалне посесивне синтагме, које се могу реконструисати заменом места јединица у пару и променом падежних облика наведених стимулуса, типа: *државе* → *Балкана*, *Европе*, или потенцијалне синтагме и реченице дефиницијског типа: *уједињени*, *међународни* – *државе* (*уједињене*, *међународне* → *државе*), односно: *Југославија* – *државе* (→ *спада у државе*).

Речнички чланак пододреднице асоцијата **држави**: *отаџбина*, *порез* 1; 2+2. Овај падежни облик асоцијата јавља се са фреквенцијом 1 код два стимулуса у форми датива једнине, који у пару са стимулусом *порез* реализује граматиализовану синтагму: *порез држави*, док у пару са стимулусом *отаџбина* потенцијалну реченицу дефиницијског типа, која се може реконструисати на два начина: *отаџбина* – *држави* (→ *је (моја) држава*) или *отаџбина* – *држави* (→ *држава је (моја) отаџбина*).

Речнички чланак пододреднице, асоцијата **државу**: *ослободити се* 7; *ослободити* 2; 9+2. Овај асоцијат у облику акузатива јединице јавља се са укупном фреквенцијом 9 код неповратне и повратне форме истог глагола *ослободити (се)*. Стимулус транзитивног глагола *ослободити* у пару са акузативом *државу* у АВМ реализије граматикизовану објекатску реченицу: *ослободити државу*, док однос у пару са повратном формом овог глагола није граматикизован, али би се у неколико корака могао реконструисати у дефиницијску реченицу, типа: *ослободити се – државу* (→ *значи имати/стећи државу*) или у објекатску реченицу, пребацивањем акузативног облика асоцијата у генитивни, беспредлошки или предлошки, типа: *ослободити се – државу* (→ *(од) државе*).

Речнички чланци пододредница, асоцијата у форми синтагми са именицом *држава*: **држава муслимана** ← *Бошњаци*, **држава Србија** ← *моћна*, **држава у крви** ← *санкције*, јављају се уз три стимулуса са фреквенцијом 1. Јединице у пару представљају потенцијалне синтагме или реченице, које се могу реконструисати уношењем мање или више промена. Пар *моћна* → *држава Србија* реализије граматикизовану синтагму: *моћна држава Србија* или потенцијалну реченицу: *моћна* → *је држава Србија*; пар *Бошњаци* → *држава муслимана* може се реконструисати у реченицу у више корака: *Бошњаци* (→ *имају/стварају (своју) државу муслимана*); док се пар *санкције* → *држава у крви* може трансформисати у реченицу на два начина: *санкције* (→ *су довеле (нашу) државу до крви*), или заменом места јединица у пару: *држава у крви – санкције* (→ *је настала услед санкција*).

3.3. Творбено гнездо номината *држава* у АВМ

Асоцијат *држава* у паровима са стимулусима реализије скоро целу парадигму творбеног гнезда, чије јединице истовремено функционишу на сва три нивоа АВМ: вербално-граматичком, прагматичком и когнитивно-мотивационом и на исти начин како је то већ представљено у претходним анализама. Овај део анализе нарочито је илустративан за вербално-граматички ниво функционисања лексеме *држава*, која је у паровима са великим бројем стимулуса показала високи ниво граматикизације не само у односу јединица у пару него и у АВМ.

Изведени придеви у АВМ као асоцијати јављају се сами или у облику синтагми у паровима са именицама и другим придевима, којима се исказују критеријална обележја појма *држава* и начин његове концептуализације на сва три језичка нивоа.

Асоцијат у облику придева јавља се код великог броја стимулуса, па и са прилично високом фреквенцијом, и то у облику леме, у речничком чланку **државни** ← *непријатељ* 6; *међународни* 5; *југословенски*, *орган* 3, *званични* 2, *држава*, *порез*, *породични*, *приход*, *режим*, *српски језик*, *застава* 1; 26+12,

са укупном фреквенцијом 26 код 12 стимулуса; са обележјем рода, речнички чланци **државна** ← *унија* 2; *банка, застава* 1; 4+3, и **државно** ← *приватизација* 4; *национализам, тело* 1; 6+3; са обележјем броја речнички чланак **државне** ← *школе*; као и у облику синтагми, речнички чланци **државно обележје** ← *застава* 2; 2+1, **државно уређење** ← *капиталиста*; **државна контрола** ← *порез*, **државне органе** ← *порез*; **државни грб са 4 оцила** ← *грб*; **државни симбол** ← *грб*, што на вербално-граматичком нивоу указује на висок степен граматикализације односа јединица у паровима. У паровима са именицама асоцијат придев *државни* сам или у синтагмама реализује граматикализоване синтагме, истичући друштвено-политичке, економске, безбедносне и културне аспекте појмовног садржаја: *државни* ← *унија, режим, орган, тело, капиталиста, банка, порез, приход, приватизација, школе, непријатељ, национализам*, као и културне и симболичке вредности: *државни* ← *српски језик, застава и грб*. У паровима са придевима стимулусима асоцијат *државни* реализује граматикализоване напоредне синтагме: *државни* ← *и званични, породични, међународни*, синонимички однос: *државни* ← *и југословенски* и однос антонимије: *државни* ← *породични, међународни*. У пару са стимулусом придевом јавља се и придевска сложеница од исте основе: **државотворни** ← *независни*, чији се однос реализује као граматикализована напоредна синтагма.

Именички деривати са значењем припадника државе и државног статуса, сами или у облику синтагме, као асоцијати у паровима са стимулусима реализују облике једнине и множине, што показују речнички чланци: **држављанин** ← *југословенски* 5, *држава, моралан, независни* 1; 8+4; **држављани** ← *Американци, Хрвати, југословенски* 1; 3+3; **држављани Хрватске** ← *Хрвати*; **држављанство** ← *национализам, порекло* 1; 2+2; **државност** ← *држава, застава* 1; 2+2; са значењем представника врховне власти, речнички чланци: **државник** ← *Тито* 3; *имућни, моћан, моћна, мудар, Вашингтон, званични* 1; 9+7 и **државници** ← *националиста, политика* 1; 2+2. На творбеном плану као асоцијати реализују се и две сложенице: **државољубац** ← *родољуб*. Наведене творенице јављају се у паровима са именицама и придевима који најчешће означавају имена народа као припадника одређених држава: **држављанин** ← *југословенски*, **држављани** ← *Американци, Хрвати, југословенски*, **држављани Хрватске** ← *Хрвати*, што представља елементе денотативног значења појма ДРЖАВА, док се на прагматичком, симболичком и прецедентном нивоу реализују и коноативни, аксиолошки и емотивни елементи, употпуњујући концептуални садржај овог појма елементима субјективног језичког и комуникативног плана, као у следћим паровима: **држављанин** ← *моралан, независни*, **држављанство** ← *национализам*, **државник** ← *имућни, моћан, моћна, мудар, званични*, **државници** ← *националиста*, **државољубац** ← *родољуб*, па и симболичким елементима, **државност** ← *застава*.

Спроведна творбена анализа асоцијата *држава* открила је оне делове АВМ лексеме *држава* који су у много мањој мери, такођећи фрагментарно, били видљиви у њеном АП у односима са бројним реакцијама, а то је њен вербално-граматички ниво, који је и на морфолошком, флективном плану, на синтагматском и парадигматском плану, као и на творбеном плану потврдио високи ниво граматикализације односа јединица у пару, при чему посебан значај има реализовано творбено гнездо у којем су заступљени скоро сви типови творбе: суфиксални придевски и именички деривати и именичке сложенице.

3.4. Закључак

Анализом реализованих односа лексеме *држава* као реакције са наведеним стимулусима представљена је њена АВМ на сва три плана: вербално-граматичком, прагматичком и когнитивно-мотивационом, за разлику од претходне анализе, спроведене у првом делу рада, у којој је представљено њено АП са језгром, ближом и даљом периферијом, као и њена умреженост на сва три језичка плана. И једна и друга анализа показала је да се у АВМ лексеме *држава*, као и у њеном номинационом и семантичком пољу, примарно реализују денотативни, објективни елементи садржаја појма ДРЖАВА, који га уврштавају у термине, чија се научна слика описује у енциклопедијама, а да се конотативни, субјективни елементи реализују секундарно на основу вредновања и доживљаја овог појма од стране савремених носилаца српског језика. Тако се у АВМ, као и у свакодневној језичкој употреби, појам држава концептуализује у виду његове језичке слике, коју обједињује денотативни и конотативни садржај овог појма. Језичка слика појма држава открива још неке елементе концептуалног садржаја, од којих су на историјском плану нарочито индикативни искуствени садржаји држављана у раздобљу великих државних промена, који су оставили значајне трагове у српском језику и култури у виду трајних вредности, наслеђених из даље и ближе прошлости, као што је одбрана државе од непријатеља и спољашњих присила, борба за слободу и независност, на што у АВМ асоцијата *држава* указују стимулуси: *патриотизам* 53, *родољуб* 16, *санкције* 13, *ослободити*, *војници* 6, *завера* 5, *непријатељ* 4, *терор* 3, *војник*, *отпор*, *присила* 2, *Милош Обилић*, *ослободити*, *ослободити се*, *ослобођен*, *слобода*, *споља* 1; у стимулусима се рефлектује и искуство државне транзиције која је у току: *приватизација* 10, *реформе* 6, као и изражено неповерење у државу: *криминал*, *мито* 7, *присила* 2, *конфликт*, *летаргија*, *лоше је*, *неповерење*, *несигурност*, *огорченост*, *шкрипати* 1; распад заједничке државе Југославије: *федерација* 71, *југословенски* 6, *Југославија* 1; национална разједињеност и тежња за стварање посебних националних држава: *националиста* 19, *Црна Гора* 15, *уједињени* 4, *Хрвати* 2, *Бошњаци*, *држава муслимана*, *држава Србија*, *Јевреји*, *Црногорци* 1; појачана поларизација односа са светом: *Балкан*, *Вашигтон*, *Европа*, *запад*, *они* 1.

Цитирана литература

- Воробьева, Ольга Петровна. «Концептология в Украине: обзор проблематики». [В:] А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, О. П. Воробьева (ред.) Лингвоконцептология: перспективные направления. Луганск: Изд-во ГУ „ЛНУ имени Тараса Шевченко”, 2013, 10–37.
- [Vorob'eva, Ol'ga Petrovna. «Kontseptologija v Ukraine: obzor problematiki». [V:] A. È. Levitskij, S. I. Potapenko, O. P. Vorob'eva (red.) Lingvokontseptologija: perspektivnye napravlenija. Lugansk: Izd-vo GU „LNU imeni Tarasa Shevchenko”, 2013, 10–37]
- Демьянков, Валерий Закиевич. «‘Концепт’ в философии языка и в когнитивной лингвистике». [В:] Е. С. Кубрякова (отв. ред.) Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: сборник научных трудов. Москва – Калуга: ИП Кошелев А. Б., Издательство Эйдос, 2007, 26–33.
- [Dem'iankov, Valerij Zakievich. «'Kontsept' v filosofii jazyka i v kognitivnoj lingvistike». [V:] E. S. Kubriakova (otv. red.) Kontseptual'nyj analiz jazyka: sovremennye napravlenija issledovanija: sbornik nauchnykh trudov. Moskva – Kaluga: IP Koshelev A. B., Izdatel'stvo Eidos, 2007, 26–33]
- Караулов, Юрий Николаевич. Ассоциативная грамматика русского языка. Москва: Русский язык, 1993.
- [Karaulov, Jurij Nikolaevich. Assotsiativnaja grammatika russkogo jazyka. Moskva: Russkij jazyk, 1993]
- Лазич Коњик, Ивана, Стана Ристић. „Концепт народ у речницима српског (српскохрватског) језика”. Гласник Етнографског института САНУ LXVIII/2 2020: 453–466.
- [Lazić Konjik, Ivana, Stana Ristić. „Koncept narod u rečnicima srpskog (srpskohrvatskog) jezika”. Glasnik Etnografskog instituta SANU LXVIII/2, 2020: 453–466]
- Пипер, Предраг. „Овербалним асоцијацијама, њиховом проучавању и лексикографском опису”. [У:] П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду, 2005: 7–22.
- [Piper, Predrag. „O verbalnim asocijacijama, njihovom proučavanju i leksikografskom opisu”. [U:] P. Piper, R. Dragičević, M. Stefanović. Asocijativni rečnik srpskoga jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet u Beogradu, 2005: 7–22]
- Ристић, Стана. „Концепт ДОМОВИНА/ОТАЏБИНА у контексту асоцијативне граматике”. Јужнословенски филолог 78/2, 2022: 675–695.
- [Ristić, Stana. „Koncept DOMOVINA/OTADŽBINA u kontekstu asocijativne gramatike”. Južnoslovenski filolog 78/2, 2022: 675–695]
- Ристић, Стана, Ивана Лазич Коњик. „Стереотип о Србима”. [У:] Д. Ајдачић (ур.) Срби и српско. Београд: Алма, 2016, 19–49. [= Ристић, Стана, Ивана Лазич Коњик. „Аутостереотипи. Стереотип о Србима”. [У:] С. Ристић, И. Лазич Коњик. Когнитивни правац у српској етнолингвистици – почеци развоја и актуелни проблеми. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2020, 107–137]

- [Ristić, Stana, Ivana Lazić Konjik. „Stereotip o Srbima”. [U:] D. Ajdačić (ur.) Srbi i srpsko. Beograd: Alma, 2016, 19–49. [= Ristić, Stana, Ivana Lazić Konjik. „Autostereotipi. Stereotip o Srbima”. [U:] S. Ristić, I. Lazić Konjik. *Kognitivni pravac u srpskoj etnolingvistici – počeci razvoja i aktuelni problemi*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2020, 107–137]]
- Ристић, Стана, Ивана Лазич Коњик. Когнитивни правац у српској етнолингвистици – почеци развоја и актуелни проблеми. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2020.
- [Ristić, Stana, Ivana Lazić Konjik. *Kognitivni pravac u srpskoj etnolingvistici – počeci razvoja i aktuelni problemi*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2020]
- Ристић, Стана, Ивана Лазич Коњик. „Концепт држава на системском језичком материјалу”. [У:] Т. В. Симашко (отв. ред.) Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: сборник научных трудов: выпуск 11. Киров: Издательство АНО ДПО «Межрегиональный центр инновационных технологий в образовании», 2023, 22–37.
- [Ristić, Stana, Ivana Lazić Konjik. „Koncept DRŽAVA na sistemskom jezičkom materijalu”. [U:] T. V. Simashko (otv. red.) *Problemy kontseptualizatsii deĭstvitel'nosti i modelirovaniâ ĩazykovoĭ kartiny mira: sbornik nauchnykh trudov: vypusk 11*. Kirov: Izdatel'stvo ANO DPO «Mezhregional'nyĭ tsentr innovatsionnykh tekhnologii v obrazovanii», 2023, 22–37]
- Степанов, Юрий Сергеевич. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. Москва: Языки русской культуры, 2007.
- [Stepanov, ĩuri. Sergeevich. *Kontsepty. Tonkaĭa plenka tsivilizatsii*. Moskva: ĩazyki ruskoĭ kul'tury, 2007]
- Ristić, Stana, Ivana Lazić Konjik. „Концепт домоваина у српском језику (на системском материјалу)”. *Conversatoria Linguistica* 14, 2022: 79–97.

Извори

- Драгићевић, Рајна, Предраг Пипер, Марија Стефановић. Обратни асоцијативни речник српскога језика (II део; од реакције ка стимулусу). Београд: Београдска књига, Службени гласник, 2011.
- [Dragićević, Rajna, Predrag Piper, Marija Stefanović. *Obratni asocijativni rečnik srpskoga jezika (II deo; od reakcije ka stimulusu)*. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni glasnik, 2011]
- Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српскога језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.
- [Piper, Predrag, Rajna Dragićević, Marija Stefanović. *Asocijativni rečnik srpskoga jezika*. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

Stana Ristić
Ivana Lazić Konjik

THE CONCEPT OF STATE (DRŽAVA) IN THE ASSOCIATIVE FIELD OF THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper presents the content of the concept of STATE (DRŽAVA in Serbian) in everyday language use by speakers of the Serbian language based on material from the *Associative Dictionary of the Serbian Language* and the *Reverse Associative Dictionary of the Serbian Language*. The analysis showed that the denotative, objective elements of the notion of the STATE are primarily realized in its conceptualization, which includes it in the terms. Connotative, subjective aspects are realized secondarily based on the evaluation and experience of this notion by speakers of the Serbian language. The analysis of associative material revealed some other elements of its conceptual content of which experiential contents of Serbian language speakers during the period of major state changes are particularly indicative. They left significant marks on the Serbian language and culture in the form of permanent values inherited from the distant and recent past.

Keywords: concept of state, survey of associative language data, associative field, Serbian language.